

KIRGIZLARIN SON BÜYÜK MANASÇISI

SAYAKBAY KARALAYEV*

Dr. Doğan KAYA

Özet:

Sayakbay (1894-7 Mayıs 1971), *Manas*, *Semetey*, *Seytek* ve onların devamı olan *Kenen*, *Alımsarık*, *Kulansarık* destanlarının tamamını bilen ve XX. yüzyılda Kırgızların yetiştirdiği en büyük destancıdır. Uzmanlar onu XX. Asrın Homeros'u olarak nitelendirmiştir. Gerek *Manas* gerekse anlattığı diğer destanların yaşatılmasında ve tespitinde özel bir yere sahiptir. Sayakbay'ın anlattığı *Manas* varyantı hacim olarak dünyanın en hacimli destanı sayılır. Anlattıkları *Manas*, *Semetey*, *Seytek* ile *Kenen*, *Alımsarık* ve *Kulansarık*'la birlikte toplam 500.553 mısradır.

Summary

Sayakbay (1894–97 - May 1971) has been the most famous and greatest epic teller of Kyrgyzs in twentieth century. Specialists think he is the Homeros of twentieth century. He had known the all epics of *Manas*, *Semetey*, *Seytek*, *Kenen*, *Alımsarık* and *Kulansarık*. He had provided that *Manas* and the other epics has been collected and lived. The variant of *Manas* that Sayakbay had been telling is the biggest epic in the world in terms of the capacity. This variant that includes *Manas*, *Semetey*, *Seytek*, and continued with *Kenen*, *Alımsarık*, *Kulansarık* has totally 500.553 verses.

Anahtar Kelimeler:

Kırgız, Sayakbay Karalayev, *Manas* külliyatı

.....

Sayakbay, *Manas*, *Semetey*, *Seytek* ve onların devamı olan *Kenen*, *Alımsarık*, *Kulansarık* destanlarının tamamını bilen ve XX. Yüzyılda Kırgızların yetiştirdiği en büyük destancıdır. Uzmanlar onu XX. Asrın Homeros'u olarak nitelendirmiştir. Gerek *Manas* gerekse anlattığı diğer destanların yaşatılmasında ve tespitinde özel bir yere sahiptir.

1894 yılında Isık Göl bölgesinde Akölöng ilinin Semiz Bel ilçesinde doğdu. Ailesi fakir olduğundan daha iyi yaşayabilmek için Ceti Ögüz'e taşındı. Babası

* *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumunda* bildiri olarak sunulmuştur. (Ankara, 25-27 Kasım 2004).

Ceke isimli tefeci birinin yanında çalışırken bakımsızlıktan ve çok çalışmaktan dolayı onun iyi bir atının ölümüne sebep oldu. Bunun üzerine dört at ödemeye mecbur edildi. Üç at karşılığını komşularının desteği ile ödedi, ancak dördüncü atın yerine de oğulları Tölöbay ile Sayakbay'ı azap olarak verdi. Üç sene çalışmalarına rağmen borçlarını kurtaramadılar ve 1912'de tekrar memleketlerine döndüler. Biraz çekingen de olsa Manas anlatmaya bu döneme başladı. Ekim İhtilali sonrası 1918'den 1921 yılına kadar Kızıl Ordu'da askerlik yaptı. Bu müddet içinde orduda "destancı kızıl asker" olarak tanındı. Terhis olduktan sonra, İrdık ve Maman köylerinin meclis başkanlığını yaptı. Buna rağmen destan anlatma işini bırakmadı.

Manasçılarının hemen hemen tamamı manasçı oluşlarını gördükleri rüyaya bağlarlar. Ancak bir ustanın yanında Manas anlatmanın inceliklerini öğrenirler. Sadece hazır metni ezberlemekle manasçı olunamaz, çünkü kişide şairlik istidadının olması şarttır. Manasçı kendi yeteneğine ve irticaline göre bildiği metinlere yeni ilaveler katar ve böylelikle varyantlaşma meydana gelir. Sayakbay için de böyle olmuştur. Doğuştan Manas anlatmaya yeteneği olan Sayakbay, 1916 yılında Semiz Bel'den Orta Tokay'a giderken yorgun düşer ve önüne çıkan bir bozüyün (çadır) içine girip orada uyuya kalır. Rüyasında Kanıkey'i görür. Kanıkey; *"Bahadır Manas'ın sana vermem için emanet ettiği yemeği vereceğim, ağzını aç."* deyip yemekten yedirir. Ona Manas, Almambet, Çubak ve Sırgakları anlatır.

Kendi ifadesine göre rüyası şu şekildedir:

"Ben Isıkgöl'ün kıyısında fakirin ailesinde doğmuşum. Ben prometüre doğmuşum. Ben sadece küçük bir köy çocuğuydum. Bazen türkü söylerdim. Bunun dışında başka bir yeteneğim de yoktu ve "Manas" destanı ile ilgili hiç bir şey bilmiyordum. Bir gün Ramazan bayramında komşu köye caramazan (Ramazan bayramında kapı kapı dolaşarak söylenen türkü) söylemek için gittim. Şansıma o gün 19 Som kazandım. O zaman için bu çok büyük para idi. Bir soma bir koyun alırdık. Bir anda zengin oldum. Akşam eve dönmek için Orto Tokoy'u dolaşarak yola çıktım. Vakit çok geç olduğu için o geceyi ormanın içinde geçirmek zorundaydım. Atımı bağlayıp oturduğum yerde uyumaya gittim. Gece yarısı açlıktan uyandım. Bir baktım ki kenarda bir beyaz boz üy (keçe evi) dikiliydi. Atımı da tam yanına bağlamışım. Belki karanlıkta fark etmedim. O evden ışık geliyordu. Çok düşünmeden yerimden kalkıp eve doğru yürüdüm. İçine baktım ki bir güzel genç bayan oturuyormuş. Safra da hazırda. Üzerinde hayatta yemediğim yemekler vardı. Kadın bana baktı ve hafif gülümseyerek içeri davet etti. Ben de bunun üzerine çok sevindim ve düşünmeden içeri girdim. Ama ayakkabımın olmadığını hatırlayarak yüzüm kıpkırmızı oldu. O zamanlar o kadar fakirdim ki ayağımda en basit çizmem bile yoktu. Benim utandığımı fark eden genç kadın tekrar gülümsedi ve eli ile işaret ederek içeri çağırdı. Ben çok sevindim ve direk sofraya oturdum. Güzel Bayan Kanıkey'in (Manas'ın karısı Kanıkey olduğunu daha sonra öğrendim) elinden tam bir kase kırmızı içecekken dışarıda patırtı gürültü duydum ve elimdeki kırmızı bırakıp dışarı kaçtım. Dışarıda gördüklerim beni daha da korkuttu. Nereden çıktıkları belli değil dışarıda bir sürü atlı askerlerle karşılaştım. Hepsi heybetli idi. Bir tanesinin gözlerinde ateş yantıyordu. O,

Manas bahadırın ta kendisi idi ve bakışları her tarafı yakıyordu. Arasında bir tane sakalları dizlerine kadar uzun yaşlı adam vardı. O zaman onun Bakay olduğunu hâlâ bilmiyordum. Manas'ın yanında duran o yaşlı adam bana bağırarak diz çökerek oturmamı emretti. Sonra atından inerek yanıma geldi ve yerden bir avuç toprak alarak onu yememi emretti. Ben sırtımı dönerek onu dinlemedim. Bunun üzerine kızan adam gözlerimin içine bakarak onun elindeki toprağı yemem gerektiğini söyledi. 'Korkma, sen Manas'ın adını çıkaracaksın.' dedi. Ben de ağzımı açmayarak inat ettim. Bakay Ata ise elindeki toprağı zorla ağzıma soktu. Sonuna kadar direnmek istedim. Ama sinirli merhametsiz adama gücüm yetmedi. Onun ağzıma soktuğı toprak o kadar sıcaktı ki ağzımı yaktı. Hepsini birden soktuğı için boğazıma tıkanı ve birden nefesim kesildi. Bu sefer adam kamçısı ile dürtmeye başladı. Bir an hayatımın sonuna geldiğimi düşündüm. Yaşlı adam hiç acımadan toprağı dürtmeye devam etti. Ben son gücümü toparlayıp toprağı yuttum. Birden ağzımdaki toprak tatlıya döndü. Kendime geldiğimde Bakay; 'Yarın buradan çıkıp giderken yolda iki koyun güden bir çoban görürsün. Cimrilik yapma, kazandığın tüm paralarına o koyunları satın al. Evine geldiğinde kurban kes ve köyün yaşlı adamlarını çağırıp Büyük Manas için dua edin. Unutma ki bundan sonra yarım yıl sesin kaybolacak. Korkma, daha sonra sesin daha yüksek, daha güzel çıkmaya başlar. Sonra Manas'ı anlatmaya başlarsın.' dedi ve ortalıktan kayboldu. Sabah kalktığımda etrafımda hiç kimse yoktu. Ne Manas, ne Kanıkey, ne de Bakay, ne askerler vardı. Onların izi bile kalmamıştı. Ben kalkıp ırmakta elimi yüzümü yıkadıktan sonra eve doğru yola çıktım. Yolda giderken Bakay'ın dediğı gibi çobana rastladım. Onun dediğı gibi koyunların biri beyaz biri de siyahtı. Çok şaşırđım ve çobanın yanına giderek hiç bir şey demeden ona paraları uzattım ve iki koyunu satın aldım. Çoban eline para geçer geçmez, bana deliymişim gibi baktı ve ortalıktan kayboldu. Eve döndükten sonra Bakay Ata'nın dediğı gibi yaptım. İki koyunu keserek köyün aksakallarını çağırđım. Kurban etinden yedikten sonra benim Manas ile Bakay hakkındaki hikâyeme kimse inanmazsa da dua ettiler. Ertesi sabah sesimi kaybettim. Bundan sonra köylülerin, hatta kendi ailemin bana davranışı değışti. Küçük çocuklar dalga geçmeye, bana taş atmaya başladı. Bundan sonra ben köyde kalamadım. Dağlarda yaşadım. Böylece aradan altı ay geçti. Bir gün sabah gürültüden uyandım. Anlaşılan sesim açılmış. Ne konuştuğumun farkında değıldim. Tek bildiğim Manas ile ilgili bir şeyler anlatıyordum. Kendime hakim olamıyordum. Korka korka eve doğru koştum. Babam da şaşkın şaşkın ben susana kadar kamçı ile dövmeye başladı. İşte böylece manasçı oldum."

Destanlara, efsanelere, masallara ve türkülere karşı daha çocukluğundan itibaren ilgi duyan Sayakbay, başta yaşadığı köydeki *Surançı Baydaalı* olmak üzere çeşitli ustalardan destan anlatmanın inceliklerini öğrendi. Ninesi Dakış'in de manasçı olduğu söylenir. Sayakbay, ondan Er Töştük'ü, avcılarının hikâyelerini ve çeşitli masalları dinleyip öğrendi. Kısa sürede yeteneğini geliştirerek comokçu/destancı olarak tanındı. Komşu köyden olan büyük destancı *Çoyuke Ömürov* (1880-1925)'la tanışması ve yanına çırak durması da onun için bir şansı. Çoyuke üç büyük destanı biliyordu. Çoyukeyle beraber köy köy gezdi ve ondan bilmediklerini, olayları, konuların muhtevasını, tasvir etmeyi hülasa destan

anlatmayla ilgili ne varsa hepsini öğrendi. Hayatında; “O bir çınar ben bir dalım.” diyerek dört yıl yanında kaldığı Çoyukey’den daima sitayişle ve gururla bahsetti. Zaten o da Sayakbay’da destan söyleme yeteneğini keşfettiği için yanına çırak olarak almıştı ve Sayakbay’ın daha sağlığında şöhreti yakaladığını görünce yanılmadığını anlamıştı. Şurasını da söyleyelim ki manasçıların çoğunluğu Manas’ın parçalarının kendilerine ait olduğunu, içlerinden geldiği gibi söylediğini ve başkalarından öğrenmediğini söylerler.

Sayakbay’ın büyük destancı olmasında Isık Göl civarında yetişmiş manasçıların ve onların büyüklüğüyle ilgili anlatılan efsanelerin de rolü olmuştu. *Çonboş, Baycan kalça, Candeke, Otuncu, Nazar, Akılbek, Dıykanbay, Cakşılık* bu destancılardan bazılarıdır. Ayrıca Akılbek (1838-1918)’ten Manas anlatma tarzını öğrendi. Sayakbay bunlardan bazılarını gördü, onlardan da birtakım bilgiler ve anlatma teknikleri kavradı. 1930 yılında Hüseyin Karasayev ve Cekşen Aşubayev’in desteğiyle Bişkek’te Manas anlattı. 1935 yılından itibaren anlattığı destanlar yazıya geçirilmeye başlandı. 1937 yılında üçlü destanın (Manas-Semetey-Seytek) birincisinin derlenmesi tamamlandı. Bu işi İbray Abdırhmanov, K. Cumabayev, C. İrisov, K. Kıdırbayeva gerçekleştirdi.

Manas’ın Sayakbay varyantı hacim olarak dünyanın en hacimli eseri arasındadır. Manas, Semetey, Seytek ile onların devamı niteliğindeki Kenen, Alımsarık ve Kulansarık’la birlikte toplam 500.553 mısradan oluşan muazzam bir eser karşımıza çıkar. Dünyanın en hacimli destanları arasında zikredilen İliada ve Odiseus ise 27.815 mısradır. Kazak İlimler Akademisi Üyesi Kacım Cumaliyev’e göre Sayakbay, Kırgız halkının yetenekli bir yapıya sahip oluşunun bir delilidir. Nitekim Sayakbay gibi dünyada 30 ciltlik bir külliyatı ezberinde tutan dünyada acaba kaç kişi vardır?

1960’lı yıllarda Sayakbay’dan teyple derlemeler yapıldı. Manas üçlüsü ve *Kenen, Alımsarık, Kulansarık*’ın dışında birçok destan ve hikâye de biliyordu. Ninesi Dakiş’ten öğrendiği *Er Töştük* Kırgızca’nın haricinde Rusça ve Fransızca olarak da basılmıştır. Onun Kırgız ve dünya edebiyatına kazandırdığı diğer eserler şunlardır: *Bürküttör “Karakuşlar” Deldeş Batır* (1957), *Esten Ketbeyt “Unutulmayan Günler”* (1957), *Kubat* (1958), *Kanathlı Kuşlar* (1959), *Bakitay Pehlivan* (1961), *Kara Moldo* (Kara Molla) (1962), *Tomor Mergen* (Avcı Tomor) (1969), *Tulparlar* (Cins atlar).

Büyük Kırgız destancısı olan Sağımbay Orozbakoğlu’nun anlattığı destan ise, sadece Manas’tan ibarettir, Semetey ve Seytek yoktur. Pek çok manasçıya ait varyantlarda Manas’ın seferden yaralı olarak dönmesi ve Talas’ta vefat etmesi ve orada defnedilmesiyle destan sona erdirilir. Üstelik çok bölüm, eksik olarak anlatılır. Halbuki Sayakbay biraz önce sözünü ettiğimiz diğer destanları da anlatabilen bir manasçıydı. Manas destanındaki temel fikir, halka vatan sevgisini vermek, zihinlere bağımsızlık mücadelesi fikrini yerleştirmek, dağınık Kırgız

boylarını bir araya getirmektir. Sayakbay'a ait varyantta bu amaç açıkça görülür. Diğer varyantlarda ise aynı amaç bu derece kuvvetli olarak işlenmemiştir.

Sayakbay'ın anlattığı destanlarda İslâm dini geri planda kalmıştır. Kırgızlar her ne kadar İslâmiyet'e inanmış iseler de bu inanç, bütün Kırgızlar arasında tam olarak yayılmamıştı. İslâmî esaslar tam olarak bilinmiyordu ve uygulanmıyordu. Dolayısıyla destanlar bir milletin bir bakıma aynası hüviyetinde olduğu için, bu husus aynı oranda kendisine yer bulmuştu.

Sayakbay'ın anlatımında kadınlar (Kanıkey, Ayçürök, Saykal, Altınay, Kuyalı) olağanüstü güzelliğe sahiptir, yönetimde söz sahibidir ve iyi ata binerler, kılıç kullanıp ok atarlar. Diğer varyantlarda bu özellikler pek kendini göstermezler.

Sayakbay, kahramanları ele alırken onları mitik ve epik hayallerle şekillendirmiştir. Kahraman ve cesur *Çubak*, sinsi *Kançoro*, düzenci, *Konurbay* ile *Kıyas*, halk babası *Koşoy*, halk atası *Bakay*, halk anası *Kanıkey*, zeki ve çevik *Sırgak*, her zaman dikkatli olan *Er Ağış*, altmış kadar dil bilen ve kırk yiğidin en yakışıklısı *Acıbay*, belagatli *Ürbü* hep idealize edilmiş kahramanlar olup Sayakbay'ın ustalıkla ortaya koyduğu tiplerdir.

Sayakbay'ın bir başka özelliği de artistik maharetidir. Destan anlatırken el, kol, yüz hareketleri ile hem destancı hem de destanda anlatılan kahramanın kendisi olurdu. Destan anlatırken kendisini kaybeder, öyleki izleyicilerin ve kendisinin ağladığının farkında bile olmazdı. Hiç Kırgızca bilmeyen yabancılar dahi uzun zaman onu seyretmeye doyamazdı. Kırgız dilinin ne kadar güçlü, zengin ve akıcı olduğu o dinlendiği zaman daha iyi hissedilirdi. Sayakbay destan anlatırken, sanki senfoni orkestrası gibi türlü tavlara girer, trajediden lirizme, lirizmden öğütten drama geçip kâh ağlayıp kâh gülerek, kâh cesaretleterek, kâh bir ordunun gürültüsü gibi gürültü yaparak, kâh bir sessiz çöl gibi sakinleşerek, bazen de deniz gibi taşardı. O iyi bir şair olmanın yanında aynı zamanda iyi bir tiyatro sanatçısıydı.

Manasçılarının birçoğu kendi yöresinde sanatını icra ederken, Sayakbay bunu Özbekistan, Kazakistan da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyada gerçekleştirmişti. Çeyrek asır kadar Bişkek'te Filarmoni Sarayında çalıştı.. Ayrıca, manasçı olarak 1939, 1958 ve 1960 yılında Moskova'da düzenlenen kongrelere katıldı, Moskovalıların ve yurtdışından gelen yabancıların takdirini topladı. 1939'da Kırgız SSR Halk Artisti ödülünü aldı.

Kırgız hayatını, âdetini, arzularını, ideallerini, sıkıntılarını, milliyetçilik duygularını, inancını ve ahlak anlayışını sanat gücünden bir şey kaybetmeden onlarca yıl durmadan anlatan Sayakbay Karalayev, uzmanların ittifakla kabul ettiğine göre Kırgızların son dahi destancısıdır. Hükümetin ve partinin takdirini kazanan üç defa *Emgek Kızıl Tuu* "Kızıl Bayrak" ve *Ardak Belgisi* (Şeref Nişanı) de alan Sayakbay 7 Mayıs 1971 yılında Bişkek'te vefat etmiştir.

.....

Kaynaklar:

- Asanbekov, Sarman, "Beyne", *Muras*, S. 12, Avgust 1995, s. 4-8.
- İvgin, Hayrettin, "Manas Destanı 1000 Yaşında", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 9, Ağustos 1995, s. 82.
- Kırbaşev, Keneş (Aktaran: Levent kartal) "Geçmişten Günümüze lu manasçıların kısa Biyografileri", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 9, Ağustos 1995, s. 25-26.
- Kırbaşev, Keneş, Sayakbay Karalayev ve Cusup Mamay", *Manas Destanı ve Etkileri-Uluslar arası Bilgi Şöleni*, Ankara, 1995, s. 139-143.
- Kırgız SSR İlimder Akademiası, *Til cana Adabiyatı İnstitü, Akındar Çıkarma Cılıgının Tarihinin Ocerkteri*, Frunze, 1988, s. 602-637
- Mamırov, Munduk, "Mugalimge İlim Kazınasınan, Elik Comoktorunun En En Akırkısı, En Ulusu", *El Agartuu*, 11. 12. 1996, s. 56-62.
- Mamırov, Munduk, "Sayakbay Karalaevdin Tuulganına 80 Cıl-Ulu manasçı", *Ala Too*, 1.1.1975, s. 126-138.